

Kindzijn als verzet. Over de betekenis van kinderrechten in de ontmoeting tussen het kind en de volwassene

1. Het Kinderrechtenverdrag: geen recept, maar bindend referentiekader

Er zijn weinig mensen die kinderrechten niet belangrijk vinden. De meeste mensen verbinden kinderrechten daarbij met de situatie van kinderen uit ontwikkelingslanden. Het gaat dan om aandacht voor kindsoldaten, voor kinderarbeid of kinderslavernij of om een tekort aan water en voedsel. Deze aandacht is ontzettend belangrijk, laat dit duidelijk zijn. Maar kinderrechten hebben ook in ons land een heel belangrijke betekenis. Kinderen en jongeren melden ons onregelmatig gebruik van sancties op school, ouders signaleren ons de problemen die ze ervaren in het vinden van een adequate ondersteuning van hun kind met een handicap, psychiatrische stoornis of gedragsprobleem, pendelaars uiten hun verbijstering over het feit dat gezinnen met jonge kinderen weken op straat moeten leven, een parlementslid meldt ons problemen rond misbruik in een sportclub¹. Kortom, de minderjarigen zelf, maar ook de vele volwassenen die bekommerd zijn om de maatschappelijke positie van kinderen en jongeren, laten ons duidelijk zien dat de aandacht voor kinderrechten in ons land niet overbodig is. In Vlaanderen zijn er geen kindsoldaten en is er quasi geen kinderarbeid meer, maar dat betekent geenszins dat kinderrechten bij ons een luxeproduct zijn.

Kinderrechten hebben een duidelijk gezicht gekregen met het Kinderrechtenverdrag. Het Kinderrechtenverdrag, aangenomen door de Algemene Vergadering van de VN op 20 november 1989, is een werk van lange adem geweest. Het verdrag kent een lange geschiedenis, niet alleen politiek, maar ook theoretisch-paradigmatisch. Wat dat laatste betreft, zouden we kunnen zeggen dat het Verdrag zich inschrijft in een (pedagogische) traditie waarin bijvoorbeeld Rousseau en Montaigne een sleutelrol hebben gespeeld. Maar ook de rol van een figuur als Janusz Korczak die in de jaren twintig van de twintigste eeuw een “Charter ter bescherming van het kind” opstelde, is cruciaal geweest. Dit charter heeft een belangrijke invloed uitgeoefend op de totstandkoming van de verschillende internationale kinderrechteninstrumenten zoals we die vandaag kennen en waarvan het Kinderrechtenverdrag van 1989 als orgelpunt kan worden beschouwd. De Verklaring van de Rechten van het Kind uit 1959 werd op dat ogenblik een verdrag. Voortaan steunde de vraag naar aandacht voor de rechten van kinderen niet langer op een eenvoudige intentieverklaring, maar op een tekst die als een verplicht referentiekader moet gezien worden voor alle landen die het Verdrag hebben geratificeerd.

Een belangrijke vraag daarbinnen blijft evenwel hoe we naar het Kinderrechtenverdrag en dus ook naar kinderrechten aankijken. Het Kinderrechtenverdrag wordt vaak gezien als “een blauwdruk met na te streven doelstellingen of een soort catalogoog van juridische verplichtingen die moet worden geïmplementeerd in de praktijk en in het beleid”². De beweging binnen de Vlaamse

¹ Zie hiervoor onder meer de verschillende jaarverslagen van het Kinderrechtencommissariaat.

² Reynaert, D., Roose, R., Vandenhole, W. & Vlieghe, K. (2011), Kinderrechten: springplank of struikelblok? Naar een kritische benadering van kinderrechten, in: D. Reynaert, R. Roose, W. Vandenhole & K. Vlieghe (eds.), *Kinderrechten: springplank*

jeugdhulpverlening naar een integrale jeugdhulp, met als belangrijk hoogtepunt het decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp, vormt hiervan een duidelijk voorbeeld. Het decreet had hierbij heel uitdrukkelijk het versterken van de juridische positie van kinderen en jongeren tot doel. Met de nadruk op de versterking van de juridische positie van kinderen en jongeren gaat men ervan uit dat de verbetering van de juridische positie van kinderen ook een wijziging van hun maatschappelijke positie zou inhouden, en dat dit zou gelden voor alle kinderen. “Meer kinderrechten zou dan automatisch leiden tot een groter respect voor kinderen”³. Kinderrechten verschijnen zo als oplossing voor maatschappelijke problemen. De oplossing bestaat er dan vooral in de rechtspositie van de minderjarige te versterken. Door kinderrechten hoofdzakelijk in te roepen als oplossing gaat de aandacht evenwel verloren voor de analyse van maatschappelijke problemen en de plaats van kinderen in onze samenleving. Zo leidt de erkenning van een betere rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp niet noodzakelijk of niet automatisch tot een meer respectvolle hulpverlening. Betekent dit dat aandacht voor de rechtspositie van kinderen en jongeren zinloos is? Absoluut niet. Zeker in contexten waar minderjarigen in een sterk afhankelijke positie kunnen terecht komen (zoals in het onderwijs of in de hulpverlening) is een stevige rechtspositie essentieel. Het streven naar meer rechtsgelijkheid levert ongetwijfeld een bijdrage aan het ombuigen van ongelijke machtsrelaties naar meer gelijkheid, ook voor kinderen. Maar aandacht voor kinderrechten betekent niet enkel streven naar een betere individuele rechtspositie voor kinderen en jongeren. Dit streven dient samen te gaan met het beklemtonen van de relationele, morele en sociale dimensie van rechten en kinderen. Zoniet blijven we steken in een sterk individualistisch karakter van juridisch erkende rechten. Met de aanvaarding van subjectieve rechten voor kinderen en jongeren worden hun belangen dan tegenover de belangen van andere dragers van rechten geplaatst. “Het spanningsveld dat het afwegen van mogelijk tegengestelde belangen met zich meebrengt, verhoogt vaak het conflictgehalte van sociale problemen eerder dan dat het dialoog stimuleert”⁴. Dit is een klacht die bijvoorbeeld door Verenigingen waar Armen het woord nemen regelmatig geformuleerd wordt. Hierdoor wordt een vorm van samenleven gecreëerd die winnaars en verliezers voortbrengt, eerder dan dat samen gezocht wordt naar een collectief gedragen oplossing voor maatschappelijke problemen.

Meteen is hiermee de idee dat kinderrechten alleen maar om kinderen draaien doorprikt. Aandacht voor kinderrechten betekent niet dat kinderen en jongeren voortaan “baas” zouden zijn, laat staan koning of keizer. Aandacht voor kinderrechten betekent ook niet ijveren voor een soort onafhankelijkheids- of vrijheidsbeweging van kinderen. Aandacht voor kinderrechten betekent wel dat we kinderen – alle kinderen - vanaf het prilste begin erkennen als mens, als mens met recht op een menswaardig bestaan. Het is vanuit deze houding dat wij vandaag tot elk kind staan. Veel

of struikelblok? Naar een kritische benadering van kinderrechten, Antwerpen: Intersentia, p. 1-6, p. 3

³ Reynaert et all., *Kinderrechten: springplank of struikelblok*, p. 3

⁴ Reynaert, D., Bouverne-De Bie, M. & Vandeveld, S. (2001), Over kinderen en recht. Aanzet tot het herdenken van kinderrechten, in: D. Reynaert, R. Roose, W. Vandenhole & K. Vlieghe (eds.), *Kinderrechten: springplank of struikelblok? Naar een kritische benadering van kinderrechten*, Antwerpen: Intersentia, p. 99-112, p. 105.

belangrijker dan de kwaliteiten van de volwassene of de autonomie van het kind, is dan ook wat er zich *tussen* kind en volwassene afspeelt. Terug naar het Kinderrechtenverdrag dan, als absoluut essentiële tekst voor het denken van de relatie tussen kind en volwassene, tussen opvoeder en opvoeding. Niet dat het Verdrag ons daarbij bepaalde recepten zal aanreiken. Het zal ons wel toelaten de complexiteit van de pedagogische relatie in kaart te brengen en het zal daarbij een kader aanreiken hoe we ons tegenover deze complexiteit kunnen verhouden.

2. Het ‘hier en nu’ en voorbij ‘het nog niet’

Het is belangrijk om voor ogen te houden dat het Kinderrechtenverdrag in de eerste plaats een tekst is die voortkomt vanuit een verontwaardiging om een bestaande toestand en die er heel expliciet naar streeft om deze toestand te veranderen. Dit draagt al meteen een bijzonder belangrijk kernelement van opvoeding in zich. Opvoeding is een proces van aanpassing om de huidige stand van maatschappelijke ontwikkeling te bereiken en om de maatschappelijke instrumenten te leren beheersen. Dat is de opdracht die de samenleving aan de opvoeder stelt. Maar opvoeding heeft vervolgens een eigen doel dat aan het individu appelleert en dat hem moet toelaten het aanpassingsniveau te overstijgen. Iedere opvoeding die meer wil zijn dan alleen maar een maatschappij-instrument, kan niet omheen de hoop. De opvoeder staat daarbij voor een appèl, voor een gevoeligheid, voor de idee dat het anders kan. Om het in de woorden van Heinz-Joachim Heydorn te zeggen: de samenleving heeft opvoeders nodig als een provocatie⁵. Hiervan getuigt ook het hele werk van Korczak. Korczak verdroeg geen geweld ten aanzien van kinderen. Geen fysiek geweld, uiteraard, ook geen psychisch geweld, en evenmin het geweld van die instellingen die doen alsof ze vanuit het belang van het kind handelen. Korczak geeft aan hoe deze vormen van geweld net voorbeelden zijn van hoe men geen rekening houdt met de specificiteit van het kind. Het kind is op zo een ogenblikken de speelbal van conflicten en rivaliteiten tussen volwassenen. We missen op zo een moment het meest elementaire respect ten aanzien van het kind: het een plaats geven, een ruimte gunnen, het kansen tot bestaan geven. De aandacht voor rechten van kinderen verschijnt in dit licht als een protest tegen het voortdurend miskennen van kinderen. Philippe Meirieu spreekt in dit verband over het “Jivaro effect”⁶. Kinderen worden als miniatuurvolwassenen beschouwd. Zoals op schilderijen in de Renaissance waar de gezichten van kinderen in wezen gezichten van volwassenen zijn, maar dan op een kinderlichaam. Het is vanuit dit protest dat geijverd wordt voor het erkennen van het ‘hier en nu’ van kinderen. De kindertijd is veel meer dan louter een voorbereiding op het volwassen leven. Het is zoals opnieuw Korczak het heel helder formuleert:

“Kinderen zijn toekomstige volwassenen – zegt men. Zij zijn pas in wording, ze bestaan eigenlijk nog niet helemaal, ze horen er voorlopig nog niet bij... Wat bedoelt men daar toch mee? Wij kinderen: leven wij nog niet, voelen wij dan niet, lijden wij dan niet – net als de volwassenen? En de kinderjaren: zijn die dan geen

⁵ Voor een grondige uitwerking van de betekenis van het werk van Heinz-Joachim Heydorn voor opvoeding en onderwijs, zie: Vanobbergen, B. (2003), *Geen Kinderspel: een pedagogische analyse van de vertogen over de commercialisering van de leefwereld van kinderen*, Gent: Academia Press.

⁶ Meirieu, P. (2002), *Le pédagogue et les droits de l'enfant*, Paris: Tricorne.

deel van het echte leven – gewoon van iedereen? Waarom willen ze ons dan laten wachten – en waarop?”⁷.

Aanvaarden dat er voor kinderen ook een ‘hier en nu’ is, betekent dat we als volwassenen aandacht hebben voor de betekenissen die kinderen en jongeren hechten aan wat er vandaag in hun leven gebeurt. Het betekent ook dat we deze betekenissen inzetten in beslissingen die we nemen in en over het leven van kinderen en jongeren. Zo was ik nog niet zo lang geleden op bezoek in enkele ziekenhuisscholen in Vlaanderen. Ziekenhuisscholen zijn scholen die aan een ziekenhuis verbonden zijn en die individueel onderwijs verzorgen aan kinderen die langdurig ziek zijn. In mijn gesprekken met de kinderen en jongeren viel me op hoe belangrijk ze het kunnen volgen van onderwijs vinden. Vooraf dacht ik dat ze me allen gingen vertellen dat onderwijs in een ziekenhuis niet nodig is, dat hun hoofd daar toch niet naar staat. Maar het tegendeel is waar. Het onderwijs maakt een brug tussen hun leven in het ziekenhuis en de dag dat ze de draad weer zullen oppikken van hun leven buiten het ziekenhuis. Ze willen mee kunnen met de klas, of tenminste de schade beperken. De school neemt een heel belangrijke plek in in hun toekomstbeeld. Of zoals iemand zei: als ik het ziekenhuis verlaat wil ik gewoon weer kunnen inschuiven in mijn klas. Onderwijs in het ziekenhuis biedt de nodige afleiding, maar ook de nodige toekomstperspectieven. Ze zijn meer dan alleen maar een zieke patiënt. Ze doen hetzelfde als hun leeftijdgenoten, namelijk naar school gaan of les volgen. Als we dit ‘hier en nu’ van langdurig zieke kinderen en jongeren plaatsen tegenover het actuele onderwijsbeleid ten aanzien van ziekenhuisscholen dat bijvoorbeeld niet toelaat dat er in ziekenhuisscholen leerkrachten met een Masterdiploma worden aangesteld, wordt eens te meer duidelijk dat het recht op een kwaliteitsvol onderwijs ook in Vlaanderen geen luxeprobleem is.

Naast de aandacht voor het ‘hier en nu’ biedt het Kinderrechtenverdrag ook heel duidelijk kansen om het traditionele model van de volwassen-kind-relatie te herbekijken. Klassiek verschijnt de volwassene als de afgewerkte, de complete, terwijl het kind verschijnt als ‘het nog niet’. Het kind is in ontwikkeling, de volwassene is de ontwikkelde. Dit heeft belangrijke implicaties voor de wijze waarop we naar kinderen kijken. Laat ons opnieuw het voorbeeld van het langdurig zieke kind nemen. Wanneer kinderen langdurig ziek zijn, is een van de elementen waarover volwassenen zich aanvankelijk vaak verbazen de veerkracht die kinderen en jongeren in zich hebben. Het beeld van het sterke zieke kind staat haaks op de wijze waarop we vandaag nadenken over het toekennen van beslissingsrecht aan kinderen in hun eigen behandeling. We stellen in de praktijk vaak vast dat dit recht aan een aantal voorwaarden gekoppeld wordt⁸. Het meest opvallend daarbij is de vraag of kinderen wel voldoende vaardigheden hebben om mee na te denken over hun ziekte en de behandeling ervan, een vraag die bij volwassenen niet of slechts bij uitzondering wordt gesteld. Voor kinderen geldt, dat zij moeten bewijzen dat zij voldoen aan een bepaalde norm. Bij volwassenen daarentegen wordt er als vanzelfsprekend van uitgegaan dat zij al aan deze norm voldoen. Deze norm wordt bovendien heel

⁷ Janusz Korczak (2007), *Het recht van het kind op respect*, Amsterdam: Uitgeverij SWP, p. 171.

⁸ Hemrica, J.C. (2004), *Kind-zijn tussen opvoeding en recht. Een grondslagenonderzoek naar kindbeelden in discussies op het grensvlak van opvoeding en recht*, Leuven: Garant.

cognitief ingekleurd. Het gaat dan bijvoorbeeld over het begrijpen van de aard en de ernst van de ziekte, of het begrijpen van de voor- en nadelen van de verschillende behandelingsmogelijkheden. Het belang van sociale en emotionele vaardigheden lijkt nauwelijks aan de orde. Dit lijkt te suggereren dat het nemen van de ‘juiste’ beslissing niet alleen rationeel, maar blijkbaar ook alleen en onafhankelijk van anderen gebeurt. Net zoals de volwassene, is het kind bepaald door zijn gevoelens en zijn verstand. Het kind is een ernstig wezen en verdient dan ook altijd ernstig genomen te worden. Het gaat er niet om kinderen dezelfde belangen en waarden toe te schrijven als volwassenen. Het gaat er om uiteenlopende belangen en waarden een gelijk gewicht toe te kennen. Dat is erkennen dat bijvoorbeeld de leeftijdsspecifieke behoeften van kinderen aan beweging, leven maken, niets doen,... dezelfde ruimte moeten krijgen als de eventuele behoeften van volwassenen aan het tegendeel van die dingen.

En zo zitten we meteen in het hart van het thema van “Gevaarlijk Jong”. Vanuit bovenstaande beschouwingen en ideeën is het mogelijk aandacht te besteden aan twee thema’s die volgens mij centraal staan binnen de “Gevaarlijk Jong” discussie. Het eerste thema gaat over de aanwezigheid van kinderen en jongeren in de publieke ruimte. Het tweede thema belicht het actuele medicatiegebruik van kinderen en jongeren die gediagnosticeerd zijn als kinderen en jongeren met een gedragsprobleem. Ik sta bij het tweede thema langer stil dan bij het eerste omdat deze thematiek tot op vandaag nog steeds veel te weinig aandacht krijgt.

3. Naar een lege publieke ruimte?

Jeugdinspecteurs, *Very irritating* politie, Gemeentelijk Administratieve boetes voor minderjarigen,... dit zijn de kernbegrippen waarmee we actueel de aanwezigheid van jongeren in de publieke ruimte kleuren. Het beleid ten aanzien van de aanwezigheid van kinderen en jongeren in de publieke ruimte kenmerkt zich door twee belangrijke ontwikkelingen, ruimtelijke segregatie en vereïlanding⁹. Ruimtelijke segregatie verwijst naar een ontwikkeling waarbij de sociale en ruimtelijke leefwereld van kinderen en volwassenen in steeds toenemender mate van elkaar gescheiden worden. Kinderen en jongeren krijgen hun eigen (speel)plekken in de overwegend volwassen publieke ruimte. De idee van ruimtelijke segregatie sluit aan bij de gedachte dat kinderen en jongeren beschermd moeten worden teneinde hun persoonlijke, sociale en culturele ontwikkeling te vrijwaren. Achter deze gedachte schuilt zowel de bezorgdheid om de risico’s die kinderen in de publieke ruimte kunnen lopen als de vrees dat kinderen en jongeren belangrijke ordeverstoorers voor de publieke ruimte kunnen zijn. Insularisatie – of ‘vereïlanding’ – verwijst naar de ontwikkeling waarbij kinderen en jongeren vandaag heel wat van hun tijd in duidelijk afgebakende entiteiten zoals hun huis, de sportclub, de muziekacademie, de kindercrèche doorbrengen en door hun ouders vaak van het ene naar het andere eiland dienen vervoerd te worden. Ruimtelijke segregatie en insularisatie vormen op zich de ruimtelijke vertaling van een omvattender pedagogische evolutie, namelijk de

⁹ Voor een diepergaande verduidelijking van beide begrippen en hun betekenis voor het jeugdbeleid, zie De Welter, J., De Visscher, S. en Vanobbergen, B. (2007), Is een ramp een ramp? De dominante constructie van de publieke ruimte door skaters uitgedaagd, *Pedagogiek. Wetenschappelijk Forum voor Opvoeding, Onderwijs en Vorming*, 27(3), 187-200.

pedagogisering van de leefwereld van kinderen en jongeren¹⁰. Concreet betekent dit dat de leefwereld van kinderen en jongeren in toenemende mate ‘pedagogisch’ geordend wordt, inclusief de ruimtelijke leefwereld. Kinderen verdwijnen uit het ‘publieke’ straatbeeld en krijgen eigen plekken die speciaal voor hen gecreëerd worden.

De pedagogiseringsbeweging en dus ook de idee van ruimtelijke segregatie is vandaag niet zozeer ingegeven vanuit de belangen van kinderen en jongeren, maar hoofdzakelijk vanuit de bescherming tegen overlast die jongeren in de publieke ruimte kunnen veroorzaken. In de maatschappelijke discussie rond jongeren in de publieke ruimte lijkt het behoud van de rust en anonimiteit van de publieke ruimte een belangrijke factor. Jongeren in de publieke ruimte zorgen op minstens twee manieren voor overlast in de publieke ruimte. Ten eerste doorsnijden ze de *anonimiteit van de publieke ruimte als niemandsland*. Intieme, geprivatiseerde interacties overheersen de publieke sfeer, waardoor de publieke ruimte steeds minder een context voor diversiteit en ontmoeting wordt. Mede als een gevolg van de functionele differentiatie van de publieke ruimte worden straten grotendeels gereduceerd tot transit zones die in functie staan van mobiliteit tussen functionele plaatsen. Ten tweede is de publieke ruimte steeds meer tot een *gecommercialiseerde ruimte* verworden. De publieke functies worden in grote mate opgenomen door semi-publieke ruimtes. Plekken zoals shoppingcentra en bioscoopcomplexen vervullen weliswaar een aantal publieke functies, maar zijn in wezen privaat bezit. De toegang tot deze plaatsen is dus nooit volledig vrij en er gelden duidelijke regels met betrekking tot wat gewenst en toegestaan is. Bovendien impliceert de commercialisering van publieke ruimtes dat de interacties die er mogelijk worden gemaakt vooral van instrumentele waarde zijn. Mensen worden er in de eerste plaats aangesproken als consument.

Tot slot van deze paragraaf: het gedrag van jongeren in de publieke ruimte wordt keer op keer gekoppeld aan een gevoel van een democratisch deficit. De actuele vraag naar meer aandacht voor de plichten van kinderen en jongeren bijvoorbeeld kadert heel duidelijk binnen dit discours. De idee leeft daarbij zeer sterk dat een democratisch tekort zich hoofdzakelijk zou manifesteren in het gedrag van concrete individuen en groepen, die daarvoor verantwoordelijkheid dragen. Kinderen, maar zeker jongeren zijn hierbij vaak de kop van jut. Het is absoluut niet moeilijk om hiervan voorbeelden te geven. Zo hadden we de voorbije jaren maatschappelijke discussies over de mosquito (als een instrument dat hangjongeren van bepaalde plaatsen moest wegdrijven), over spelende kinderen (waarvan het spel te veel lawaai en hinder zou veroorzaken), of over bepaalde jongerenculturen (die men naadloos weet te verbinden met waarden- en normenvervaging). In dit licht is het belangrijk te zien dat de verontrusting over bijvoorbeeld het gedrag van jeugdigen niet beperkt is tot specifiek de Westerse landen, en niet tot de huidige tijd. Het is integendeel een historisch terugkerende vaststelling dat concrete probleemsituaties als ‘morele’ problemen of karakterstoornissen worden geduid. Vandenbroecks studie over de geschiedenis van de kinderopvang toont dit heel duidelijk aan¹¹. Kindersterfte bij het begin van de twintigste eeuw werd niet toegeschreven aan de lamentele levensomstandigheden

¹⁰ Depaepe, M., Simon, F; & Van Gorp, A. (2005), *Paradoxen van pedagogisering*, Leuven: Acco.

¹¹ Vandenbroeck, M. (2004), *In verzekerde bewaring. Honderd vijftig jaar kinderen, ouders en kinderopvang*. Amsterdam: SWP.

van de arbeiders, maar aan de domheid van de moeders of aan moedwillige verwaarlozing. De voorgestelde oplossingen hadden dan ook weinig te maken met het verbeteren van de leefomstandigheden, maar met het organiseren van cursussen die de individuele moeders moesten opvoeden. Of neem een recente maatregel van de Vlaamse minister van onderwijs die ouders van spijbelende kinderen verplicht de schooltoelage terug te betalen. Wat in eerste instantie een sociaal fenomeen is (spijbelen van jongeren), verschuift van een sociaal probleem (sociale woonwijken, voorsteden) naar een opvoedingsprobleem (slechte ouders). Bijgevolg vraagt dit om individuele interventie, van opvoedingsbijstand tot zelfs een pleidooi voor het oprichten van *boot camps*¹².

4. Waarom de aandacht voor het medicatiegebruik van kinderen en jongeren belangrijk is

“Viermaal meer kinderen slikken Rilatine” kopte De Standaard op 10 maart 2010. Op basis van cijfers van het ministerie van Sociale Zaken geeft het artikel aan hoe vandaag meer dan 26 000 kinderen en jongeren dagelijks “pillen tegen ADHD krijgen omdat ze hyperactief zijn en/of gedragsstoornissen hebben”¹³. Dat zijn er 20 000 meer dan in 2004. Het artikel brengt nog meer cijfers. Steunend op een rapport van een Leuvense groep professoren over het toenemend gebruik van psychofarmaca¹⁴, stelt het dat het gebruik van Rilatine tussen 2005 en 2008 van 1,7 naar 4,2 miljoen dagelijkse dosissen is toegenomen. Er vallen daarbij grote regionale verschillen te noteren. In Vlaanderen is het gebruik viermaal hoger dan in Franstalig België. West-Vlaanderen spant qua voorschrijfgedrag de kroon. 12 à 13% van de jongens tussen 8 en 11 jaar krijgt daar Rilatine of Concerta voorgeschreven. En er zijn nog cijfers. In 2009 onderzocht de CM het geneesmiddelengebruik bij haar leden van 0 tot 18 jaar. Rilatine staat hier op de achtste plaats in de top 10 van die geneesmiddelen die de hoogste uitgaven veroorzaken¹⁵. Het onderzoeksrapport noemt de sterke stijging van het gebruik van psychofarmaca bij jongeren, en zeker bij jongens, “verontrustend”.

De sterke toename van medicatiegebruik bij kinderen met gedragsstoornissen vinden we ook terug in de ons omringende landen. Zo stelt het NRC Handelsblad op 14 januari 2009 “Kwart meer kinderen met ADHD”¹⁶. In Nederland publiceert de stichting Farmaceutische Kengetallen jaarlijks cijfers over het medicatiegebruik. Eind 2008 waren er 750 000 Nederlandse kinderen tussen 5 en 15 jaar die een middel tegen ADHD gebruikten. Dat is twee keer zo veel als in 2005. In 2007 steeg het aantal meisjes dat gediagnosticeerd werd als kind met ADHD met 40% en in het eerste half jaar van 2008 met 33% procent. Bij jongens was die toename respectievelijk 34 en 23 procent. In The Guardian van 11 mei 2010 vinden we cijfers voor het Verenigd

¹² Verhaeghe, P. (2009), *Het einde van de psychotherapie*, Amsterdam: De Bezige Bij.

¹³ “Viermaal meer kinderen slikken rilatine”, De Standaard, 10 maart 2010

¹⁴ http://www.kuleuven.be/metaforum/docs/pdf/wg_1_e.pdf (geraadpleegd op 27/12/2010)

¹⁵ http://www.cm.be/nl/100/infoenactualiteit/enquetes_en Onderzoeken/geneesmiddelengebruik-kinderen/index.jsp (geraadpleegd op 27/12/2010)

¹⁶ http://vorige.nrc.nl/binnenland/article2120137.ece/Kwart_meer_kinderen_met_ADHD (geraadpleegd op 31/12/2010)

Koninkrijk terug¹⁷. Deze cijfers bevestigen de algemene tendens. De afgelopen 4 jaar is in de UK het aantal kinderen dat ADHD-medicatie neemt met 65% toegenomen.

Hoe moeten we dergelijke toenames van psychiatrische diagnoses in ontwikkelde landen duiden? ADHD staat hier centraal, maar deze psychische aandoening is een voorbeeld uit vele. Ook diagnoses zoals autisme, de bipolaire stoornis en diverse persoonlijkheidsstoornissen vallen immers steeds vaker. Gaat het werkelijk om eeuwenoude biologisch bepaalde aandoeningen die tegenwoordig beter te diagnosticeren en behandelen zijn, zoals de voorstanders van een klinisch-medische behandeling van ADHD verdedigen?

Veel van de emoties en gedragingen die nu onder de psychische stoornissen vallen, bestonden in het verleden als zodanig niet¹⁸. Men beschouwde ze als de last die nu eenmaal bij het leven hoort, of ze waren gerubriceerd onder de zonden, het wangedrag en de wetsovertredingen, zodat ook de te nemen maatregelen anders waren. Illustratief hiervoor is het volgende advies voor moeders met 'drukke kinderen' uit *Het Rijk der Vrouw* van 27 september 1967¹⁹.

“Eerst en vooral moet men zijn intense gevoeligheid eerbiedigen want daaruit ontstaan zijn dynamisme, zijn vermogen tot geestdrift, zijn mededeelzaamheid. Zeker, het kind is geneigd tot tuchteloosheid, tot grilligheid, zelfs tot onbeschaamdheid, maar er schuilt volstrekt geen kwaad in. (...) Lange maaltijden, lang schoolwerk, te lange bezoeken bij zijn grootmoeder zijn ware beproevingen voor zo'n kind. In plaats van het kind ertoe te dwingen, moet men zulke omstandigheden veeleer vermijden en moet men aanvaarden dat het kind dikwijls naar andere bedrijvigheden overgaat, stootsgewijze werkt en spelen zoekt die veel energieverbruik vereisen.”

Wie zegt dat aandoeningen zoals autisme, Alzheimer of ADHD altijd al voorkwamen, doet alsof het geen verschil maakt dat we de betreffende problematiek als iets voor de dokter zijn gaan zien. Met de invoering van een ziektenaam ervoor kwam hij echter in een heel nieuw kader te staan. Medische diagnoses verwijzen naar de noodzaak van medische behandeling en daarmee naar specifieke rechten of plichten voor de betrokkenen. Ze brengen een zodanig nieuwe bejegening van mensen met zich mee dat zij er een ander bestaan door krijgen en een nieuwe identiteit.

5. Aandacht voor de blik en het perspectief van het kind

Rekening houdend met het bovenstaande is het bijzonder merkwaardig dat de voorbije jaren nauwelijks tot geen aandacht werd besteed aan hoe kinderen en jongeren dit alles ervaren en beleven. Zo bestaat er vandaag in Vlaanderen geen onderzoek dat ons inzicht biedt in vragen als:

¹⁷ <http://www.guardian.co.uk/education/2010/may/11/ritalin-adhd-drugs> (geraadpleegd op 31/12/2010)

¹⁸ Dehue, T. (2009), “Neurobiologische perfectie. Over de ADHD-beweging”, in I. Gevers, M. Bleeker, S. Blume et al. (Red.), “Niet normaal. Diversiteit in kunst, wetenschap en samenleving”, Amsterdam: NAI Uitgevers, pp. 94-101.

¹⁹ Vanobbergen, B. (2007), “Soon he will boil over like a kettle”. Visualizing the invisible. The representation of *hyperactivity* in Women's magazines and Professional Journals for Teachers in Flanders (1965-2005). *History of Education*, 36 (2), 173-189.

- Welke voor-en nadelen geven kinderen en jongeren aan bij het door het leven gaan met een bepaald label?
- Hoe ervaren kinderen die gediagnosticeerd zijn als kinderen en jongeren met een gedragsstoornis langdurig medicatiegebruik?
- Hoe definiëren deze kinderen zorg, of goed onderwijs?

Vlaanderen schiet hier niet alleen te kort. Ook internationaal besteden wetenschappers nauwelijks aandacht aan deze vragen.

Nochtans hebben kinderen en jongeren hierover een duidelijke mening. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het What Do You Think-project van UNICEF naar de rechten van kinderen en jongeren in psychiatrische diensten in België²⁰. Kinderen en jongeren geven hierin zeer duidelijk aan wat de directe impact van het nemen van medicatie op hun dagelijkse leven is. Enkele citaten ter illustratie:

- *“Ze geven ons veel te veel medicatie!”*
- *“Er zijn er die gedrogeerd zijn.”*
- *“Als je te zenuwachtig bent, verdubbelen ze de dosis.”*
- *“Wij krijgen ook veel medicatie, vooral ’s avonds. Dat stelt hen gerust, ze geven medicatie voor ’s nachts omdat ze weten dat ze dan met minder zijn om toezicht te houden.”*

Volgens het principe van de minst ingrijpende behandeling mogen patiënten slechts die behandeling krijgen die de minst ingrijpende impact heeft op hun (lichamelijke, geestelijke en morele) integriteit. Medische, ook psychiatrische, behandelingen perken altijd het recht op integriteit in. Zulke inperkingen moeten altijd uitzonderlijk blijven en strikt gereguleerd worden. Ook medicatie heeft altijd een impact op de integriteit van kinderen. In het kader van de mensenrechten is het absoluut noodzakelijk om de hoeveelheid en de zwaarte van medicatie zoveel mogelijk te beperken.

Participatie van kinderen en jongeren in hun behandeling is essentieel. Belangrijke vragen daarbij zijn: Als kinderen hun kijk, hun perspectief binnen brengen, leggen we dit dan gewoon naast onze volwassen blik of voelen we ons ook uitgenodigd om onze blik op het spel te zetten? Zien we in participatie van kinderen een mogelijkheid tot confrontatie met onze eigen onafheid? Of blijven we participatie invullen vanuit een weten en een kunnen om op die manier goede participatie te definiëren vanuit criteria als leeftijd en maturiteit?

Wij hebben de voorbije decennia kinderen en jongeren geobserveerd, geregistreerd en geïnventariseerd. En we hebben dit op een zodanig nauwkeurige manier willen doen, dat we kinderen en jongeren hoofdzakelijk gaan definiëren zijn in termen van wat ze nog niet zijn of nog niet kunnen. Bij het begin van de twintigste eeuw ontstond de overtuiging dat het op een dag in principe mogelijk zou zijn om het kind in zijn totaliteit volledig te kennen en te doorgronden²¹. Het was daarom niet meer dan een kwestie van tijd om alle geheimen van kinderen en het kinderleven grondig en

²⁰ Het volledige rapport is n ate lezen op:

http://www.unicef.be/webdata/Rechten_van_kinderen_in_de_psychiatrie.pdf

²¹ Turmel, A. (2008), *A Historical Sociology of Childhood: Developmental Thinking, Categorization and Graphic Visualization*, Cambridge: Cambridge University Press.

transparant in kaart te brengen. Omdat we er niet genoeg van kregen, zijn we lijsten beginnen aanleggen van groepen risicokinderen- en jongeren: kinderen en jongeren die het nog helemaal niet zijn of nog helemaal niet kunnen, of, die het nooit zullen zijn of nooit zullen kunnen. Het heeft er mee voor gezorgd dat wat aangekondigd werd als “De eeuw van het kind” in wezen tot “De eeuw van het risicokind” verworpen is²². En met al onze kennis over deze risicokinderen en –jongeren zijn we hen gaan benaderen, op zoek naar bevestigingen van onze zorgvuldig vastgelegde criteria. Keer op keer, tot op vandaag. In onze obsessieve neiging ‘het naadje van de kous’ te willen weten, zoals de Nederlandse ontwikkelingspsycholoog Gerrit Breeuwsma het zo plastisch uitdrukt, verschijnt zo telkens weer het kind als gesneden beeld, waarmee we het kind vastleggen en tekortdoen²³.

Vandaag stellen we in onderwijs, de kinderopvang en andere plekken waar de zorg voor kinderen een belangrijke rol speelt vast dat er een grote alertheid heerst voor het kind met mogelijke problemen of stoornissen. Hoe goed bedoeld initiatieven als bijvoorbeeld een vorming *autism awareness* voor kinderverzorgsters ook mogen zijn, de vraag moet gesteld worden of ze niet meer kwaad dan goed doen. Waarom wordt er vandaag zo een groot belang gehecht aan het zo vroeg mogelijk proberen opsporen van signalen van autismespectrumstoornissen door kinderverzorgsters? Het gevaar op overdiagnosticeren is niet gering. We merken nu al een serieus spanningsveld tussen enerzijds de officiële prevalentiecijfers (1 op 165 kinderen) en anderzijds de vaststelling van leerkrachten dat binnen hun school vaak twee kinderen per klas met een officiële autismediagnose zitten. Bovendien maakt het ouders die vandaag sowieso al met een quasi permanent “doe ik het goed?” gevoel rondlopen het er absoluut niet zekerder op. Illustratief hiervoor is de ‘Bent u een goede papa of mama?’-test die Het Nieuwsblad en De Standaard enkele jaren geleden bij de start van het nieuwe schooljaar presenteerden. Zestig ‘waar’ of ‘niet waar’ vragen dienden ingevuld en een simpele klik later kreeg je jouw opvoedingskwaliteiten in een kurkdroog percentage uitgedrukt. Netjes in de tijdgeest passend, kregen vader en moeder ook nog feedback op hun ouderlijke prestaties. Juiste antwoorden lichtten groen op, foute antwoorden rood. Er kwam nog net geen functioneringsgesprek aan te pas.

Natuurlijk weten we allemaal dat opvoeden niet in ‘waar’ en ‘niet waar’ te bevatten is, laat staan dat een goede vader of moeder zijn zich in een beschrijvend statistiekje laat gieten. De test oogde dus veel meer als een spelletje. En toch hield ik er niet van. Er schorte iets aan de vragen. Een opvoedingstest waarvan de eerste vijf vragen meteen over kinderen met ADHD gaan? Om al onmiddellijk de allerhoogste boom in te klimmen. En wat moet ik met een ‘ware’ uitspraak als ‘Ouders mogen hun geduld niet verliezen’? Alsof kinderen wezens zijn die hun ouders nooit de boom in kunnen jagen. Mama als superwoman, papa als superhero. En ook ‘Het is aan te raden hetzelfde te eten als je kind. Zien eten, doet eten’. Opvoeding als een aaneenschakeling van recepten. Alsof kinderen niet meer dan een wortel zijn, die je telkens op dezelfde wijze schilt en vervolgens in gelijke stukjes in de pan stooft. Kinderen zijn gelukkig veel complexer dan wortels en laten zich bijgevolg niet

²² Dekker, J. (2009), ‘Children at risk in history: a story of expansion’, *Paedagogica Historica*, 45, p. 17-36.

²³ Breeuwsma, G. (2009), *Het Vreemde Kind. De kindertijd als sleutel tot onszelf*, Amsterdam: Bert Bakker.

volgens een recept benaderen. Al kunnen ze soms wel behoorlijk wortelen, maar daarvoor bestaan dus die bomen.

Er is vandaag heel veel geweten. De voorbije honderd jaar hebben academische disciplines zoals de pedagogiek en de ontwikkelingspsychologie zich toegespitst op de studie van het kind. De overtuiging leeft dat we al ‘heel veel kind’ in kaart hebben kunnen brengen. Waar dit weten in hoofdzaak vooral de bedoeling had om ons, volwassenen, zekerheid en vertrouwen te geven, stellen we vandaag vaak het omgekeerde vast. Ouders willen ‘het beste’ voor hun kind, maar raken in hun zoektocht naar de beste kinderopvang, de beste school, en het beste jeugdboek vaak compleet het noorden kwijt. Het valt psychologen en pedagogen echter zwaar om daaraan consequenties te verbinden, zelf wanneer zij uiterst kritisch staan tegenover de maakbaarheidsgedachte. Enkel nog meer onderzoek, nog meer kennis én nog meer ingrijpen zullen heil kunnen brengen, zo luidt doorgaans de redenering. De effecten van al die inspanningen worden echter vooral zichtbaar in een toename van de druk op kinderen en de pogingen hun leven tot in alle uithoeken te doorgronden en te controleren. Statistieken uit het Verenigd Koninkrijk tonen aan hoe tijdens het schooljaar anderhalve keer meer kinderen met buikpijn in het ziekenhuis worden opgenomen dan in vakantieperiodes. Van die kinderen heeft 27% buikpijn zonder dat er sprake is van enige lichamelijke oorzaak. Ook in Vlaanderen en Nederland stellen kinderpsychologen vast dat steeds meer kinderen tijdens schoolperiodes klagen over hoofd- en buikpijn. Uit een onderzoek bij 1127 kinderen bleek dat drie op de tien Vlaamse kinderen tussen 10 en 14 jaar geregeld klaagt over buik-, hoofd- en nekpijn. Ze liggen ’s nachts wakker en kunnen zich moeilijk concentreren op hun schoolwerk. Nederlands onderzoek geeft aan hoe 68% van de kinderen wel eens last heeft van stress. Als belangrijkste bronnen voor stress wijzen zij naar hun ouders en de school.

6. Ter uitleiding: *Alles is werkelijk hier*

Het gaat hem om hoe we kijken, wat we zien, willen zien en niet zien. Het gaat hem ook om diegene die terug kijken en hoe we ons verhouden tegenover de blik van zij die nog al te vaak als een ‘nog niet’ verschijnen. Anne Provoost illustreert dit in “En dan nu het slechte nieuws. Het kind als antagonist” met volgend verhaal:

“In de jaren dertig van de vorige eeuw ontdekte men in Nieuw-Guinea een volksstam die nooit eerder met de buitenwereld in aanraking was geweest. Ogenblikkelijk waren de leden van deze stam studie-objecten van onschatbare waarde. Op een dag verstopte een inboorling zich bij de landingsbaan van de vliegtuigjes waarmee de onderzoekers af en aan vlogen. Hij had een liaan bij zich waarmee hij zich vastbond aan een toestel dat op het punt stond op te stijgen. Even voordien had hij aan zijn geliefden uitgelegd dat hij absoluut wilde zien waar het vliegend voorwerp vandaan kwam, wat er verder ook met hem gebeuren zou. De ontdekkingsreizigers begrepen niet dat zoiets had kunnen voorvallen. Ze hadden de volksstam grondig bestudeerd, maar geen van hen had zich afgevraagd waar de blik van de inboorling naartoe ging.”²⁴

24 Anne Provoost (2004), *En dan nu het slechte nieuws. Het kind als antagonist*. Antwerpen: Stichting Lezen, p. 40.

Het gaat hem om de werkelijkheid die zich niet vangen laat, om de fascinatie voor het onzichtbare in het zichtbare, het besef dat in een momentopname allerlei vragen onbeantwoord blijven. Geen ander heeft dit voor mij zo mooi aangetoond als Eva Gerlach, een Nederlands dichter. In het boek *Alles is werkelijk hier* uit 1997 gaat ze aan de slag met de foto's van Vojta Dukàt, een Tsjechisch fotograaf. Uit Gerlachs poëzie komt haar fascinatie voor het niet-vastgelegde naar voor. Ze verlegt haar blik en dus ook de onze.

SUVA (1973)

*Wat is het dan dat je ziet,
Samenraapt tot een beeld
Want je verdraagt het niet
Als er geen scène speelt;
Maar stel dat het z.g. ding
Een briefje op zichzelf hing:
Heden geen voorstelling.*

Kijk. Uit de horizon
groeit een deur. Eromheen
staan zij of lopen wacht
langs de muur die de lucht
optrekt voor je gezicht.

Hoe moet dat nu met die palen
met lichten erop of draden
die zonder schaduw staan,
en al dat gras onderaan.

Wie ervandoor wil, zakt
weg in het oppervlak,
die daarzo leunt wordt beneden
zijn elleboog doorgesneden
en zijn krimpemde maat verderop
hangt aan de stroom met zijn kop.

Deur in de lucht. Daarbinnen
ijskoud opnieuw beginnen.

*(Straks komt iemand buiten, loopt
voorzichtig over de grens
tussen niet dicht en open
uit je lege hoofd weg.)*